

Literatuurbulletin

Relaties en Seksualiteit 1984, nr. 4

Redactie

drs. M. van Berckel, literatuuronderzoekster

F. Bruinsma, psychiater

J. Drenth, arts

prof. dr. W. Everaerd, psycholoog

drs. D. de Groot, socioloog

drs. A. Schreuder-Hoekstra, socioloog

dr. B.S. Witte, socioloog

Redactie-adres

NISSO, Kroostweg 43, 3704 EB Zeist.

Inhoud

Recensies:

Jan Moors

Reactie op de bespreking van H.S. Kaplan e.a. The Evaluation of Sexual Disorders, Psychological and Medical Aspects/226

Jelto Drenth

D. Wheatley (ed.) – Psychopharmacology and sexual disorders/226

Dick de Groot

A. Fischer e.a. – Psychoanalyse en vrouwelijke seksualiteit/228

Gerda de Bruijn

P. Langedijk en A. van Enkhuizen – Energie-overdracht en seksuele blokkades/230

Gert Hekma en Lex van Naerssen

M. van Lieshout (samenstelling) – Ontmaskering van de homo-identiteit/231

Luk Gijjs

John Hart e.a. – The theory and practice of homosexuality/234

Alfons Vansteenwegen

A. Lange – Interactionele probleemoplossingsvragenlijst/236

Annotaties over 'mannen en emancipatie' /237

Recensies

Reactie

In het bulletin 1984 no. 1 geeft Luk Gijs een lange recensie van het boek van Kaplan: *The Evaluation of Sexual Disorders, Psychological and Medical Aspects*.

Het boek is hem nogal tegengevallen. Nu had hij ook hoge verwachtingen. Wat hij schrijft laat ik geheel voor zijn rekening. Ik ben het daar soms geheel mee eens, dan weer minder. Dat zal velen vergaan bij het lezen van welke recensie dan ook.

Ik wil inhaken op zijn opmerkingen op Deel 2. Daarover schrijft hij o.a.: 'In het algemeen — en voor zover ik dat beperkt kan beoordelen — geven ze een goed beeld van onze huidige kennis . . .'. In totaal drie zinnen aan ongeveer een derde deel van het boek. Ik vind dat toch jammer. In deze hoofdstukken staan voor medici, zeker als ze niet iedere dag met seksuele problemen omgaan, zeer heldere zaken beschreven. Bovendien denk ik dat deel 1 en deel 3 door diezelfde medici vaak anders gewaardeerd worden dan Luk Gijs doet. Je zou kunnen zeggen ze zijn nog niet zover als Luk. Iedereen weet dat in ons taalgebied twee 'scholen' in de seksuologie min of meer gescheiden hulp aan mensen met seksuele problemen verlenen. Ik ben van mening dat dat eigenlijk niet zou moeten. Maar ja, wie brengt ze bij elkaar. Het Tijdschrift voor Seksuologie zou dat kunnen. Dat tijdschrift zou ook gelezen kunnen worden door medici die geïnteresseerd zijn.

Om nu vooral vrouwenartsen, urologen, psychiaters, huidartsen en sommige huisartsen wat minder kopschuw te maken voor de psychologische (of hoe moet ik dat noemen) aspecten van seksuele problemen, zou er een medium moeten zijn waarin ze elkaar in voor elkaar verstaanbare taal kunnen ontmoeten. Dat zou wederom het tijdschrift kunnen zijn.

Ik deel een groot aantal van de opmerkingen die Luk Gijs maakte. Maar ik vind het jammer dat hij het medische deel niet meer uitdiepte en ook aanpreeft. Ik vind het eigenlijk een gemiste kans om de dialoog (weer) op gang te brengen. Ik denk dat het betreffende boek van Kaplan zeer geschikt is, om aarzelende medici ook een kijkje achter de somatische schermen te doen nemen. Een eerste stap als u wilt, maar zo blijven ze hun hoofd afwenden als het over sociale of algemeen menselijke aspecten van ziekten of klachten gaat. Daar is niemand mee gediend. Daar komen ook geen verwijzingen naar 'therapeuten' uit voort. Hoe dan ook, ik zou een lans willen breken voor het ontmoeten van de aanhangers van de twee 'scholen'.

Ik zou het betreffende boek aan artsen die niet dagelijks omgaan met seksuele problemen van harte willen aanbevelen. Er staat veel nieuws voor hen in. Er staan goede 'stroomdiagrammen' in waar ze in de dagelijkse praktijk houvast aan hebben. Walter Everaerd nam er al een van over in een artikel in een Nederlands tijdschrift.

Jan Moors, huisarts

Psychopharmacology and sexual disorders

David Wheakley (ed.)

Oxford: Oxford University Press, 1983, ± f 91

In Londen, in de zomer van 1982, vergaderde de British Association for Psychopharmacology samen met de sectie Biologische Psychiatrie van het Royal College of Psychiatrists. Sprekers kwa-

men uit Engeland, de VS, Italië en Oostenrijk. Het boek is hiervan een verslag. Het is ingedeeld (m.i. niet erg logisch) in drie secties:

- I. Sex in het laboratorium
- II. Sex in de maatschappij
- III. Sex en geneesmiddelen.

Sectie I begint met drie hoofdstukken over receptorfysiologisch onderzoek aan ratten, en wel succesievelijk over de effecten van catecholaminen i.h.a. (adrenaline, Noradrenaline en dopamine), over het effect van dopamine op de ejaculatiesnelheid en over de effecten van serotonine. De schrijvers hebben zich ingespannen om de huidige stand van het onderzoek zo compleet mogelijk weer te geven (blijkend uit veel 'persoonlijke mededelingen' en 'ongepubliceerde observaties'). Omdat er op dit terrein nog veel witte plekken zijn is het allemaal moeilijk leesbaar. Daarbij hebben alleen Tucker en File serotonine) zich moeite gegeven om ook voor een breder publiek enigszins begrijpelijk te zijn (een breder publiek van medici, dat nog wel). Klinisch relevant lijkt het allemaal niet zozeer. De Italianen Gessa en Napoli zien, naar aanleiding van hun onderzoek, weer enige farmacotherapeutische toekomst bij ejaculatio praedox. Wat mij vooral frappeerde was, dat als men het serotoninepeil van het brein medicamenteus doet dalen, de mannelijke aspecten van het seksuele gedrag sterker naar voren komen, zowel bij mannelijke als vrouwelijke dieren.

Hoofdstuk vier is een review over de effecten van de geslachtshormonen op de hersenen. Er zijn nogal wat functies bekend waarop deze hormonen aangrijpen (slaap, temperatuur, cyclische processen). De bespreking van de effecten op het (seksuele) gedrag is nogal summier.

In hoofdstuk vijf vertellen Karacan en zijn medewerkers over het klinisch onderzoek bij seksuele dysfuncties van de man, m.n. de nachtelijke penisplethysmografie (daarnaast hanteren zij een erectiehardheidsmeter en meten ze de snelheid van de bulboavernosusreflex). Dit hoofdstuk leest enigszins als een ouderwets type sollicitatiebrieven, want Karacan citeert op iedere bladzij meermalen zichzelf, en dan niet alleen zijn onderzoeksresultaten maar ook zijn meningen en conclusies.

In sectie II vind ik de titels van de hoofdstukken de inhoud weinig dekken. Alex Comfort relateert sterk de mogelijkheid om seksuele angsten medicamenteus te beïnvloeden. Hij noemt twee uitzonderingen, nl. de antiandrogeen (bij compulsief exhibitionisme en pedofilie) en B-blockers bij Koro. Koro is een curieus psychosyndroom gekarakteriseerd door hevige aanvallen van angst dat de penis zal schrompelen en uiteindelijk het lichaam in zal schieten. Koro is (o.a. in Indonesië) niet zeldzaam bij Chinezen (het zal wel iets met Yin en Yang te maken hebben denk ik), maar het is recent ook bij Europeanen gemeld. Wat Comfort erover schrijft maakt het voor mij niet minder raadselachtig.

Vervolgens een kort hoofdstuk van Domeena Renshaw over invloed van ouderdom en een aantal chronische ziekten op seks. Voor lezers van dit blad geen nieuws. Dat geldt ook voor Patricia Gillan in een hoofdstuk over communicatie in sekstherapie. Ze behandelt naast Masters en Johnson ook assertieve training en groepstherapie voor vrouwen en mannen. Tenslotte komt Karacan nog even terug met een onderzoek waaruit bleek dat klinisch afkickende alcoholisten bij nachtelijke plethysmografie duidelijk minder erectieactiviteit hadden dan controleproefpersonen.

Sectie III. Seks en geneesmiddelen begint met een hoofdstuk over onderzoek naar de seksuele reactiepatronen bij vrijwilligers (mannen en vrouwen), al dan niet beïnvloed door medicamenten die op het autonome zenuwstelsel werken. Deze onderzoeken dienen vooral om de klinische ervaringen met bijwerkingen experimenteel te reproduceren. Men ziet misschien therapeutische mogelijkheden bij retrograde ejaculatie en bij partiële ejaculatiestoornissen (m.n. als de ejaculatie niet-pulserend verloopt). Het volgende hoofdstuk behandelt wat er bekend is over dysfuncties als bijwerkingen van geneesmiddelen. Naar mijn smaak te beknopt, maar daardoor wel helder, en pret-

tig relativerend. Men waarschuwt voor het te gemakkelijk generaliseren van éénmalige observaties. Van librium bijvoorbeeld, 's wereld populairste geneesmiddel, is in 1964 éénmaal erectieverlies beschreven, en sindsdien staat het in een aantal publikaties in de lijst differentiële diagnoses bij erectiestoornissen. (Het lijkt mij wel mee te vallen, bij Moors, Kaplan en in het farmacotherapeutisch kompas wordt bij librium alleen libidodaling genoemd.)

Tenslotte twee korte hoofdstukken over aphrodisiaca en over hyperseksualiteit. Alleen testosteron is bewezen actief in sommige situaties. De schrijvers zouden een effectief aphrodisiacum wenselijk vinden. Ze trekken een vergelijking met slaapmiddelen: sommige bejaarden hebben heel weinig slaap nodig, maar om sociaal-psychologische redenen kan het heel wenselijk zijn om toch een aantal extra uren slaap te forceren. Dit lijkt mij stof voor urenlang verrukkelijk discussiëren. Wat er over antihormonen gezegd wordt, vind ik wel erg kritiekloos vanuit een strikt farmacologische optiek geschreven. Duitse kritische literatuur hieromtrent hebben de auteurs kennelijk niet onder ogen gehad.

Al met al een, voor medici met experimentele interesse, woest interessant boek, dat echter nogal rommelig in elkaar zit. Zeer grote niveauverschillen, nogal wat overlap en weinig overzicht d.m.v. tabellen e.d. De uitvoerige index compenseert hierin wel redelijk. De literatuurlijsten ontsluiten een immens terrein. Het is duidelijk dat dit onderzoeksgebied nog lang niet afgegraasd is. Het lijkt erop dat voor de clinicus-seksuoloog weinig te verwachten valt van dit terrein, maar verrassingen zijn niet uitgesloten. Zo vermeldt Comfort dat bij vrouwen met orgasme problemen die resistent bleken tegen sekstherapie succes geboekt werd met lage doseringen van bromocriptine, daarmee onderstrepend dat de prolactinefysiologie relevant is voor het seksuele functioneren (zoals dat ook bij erectiestoornissen gebleken is). Helaas werd deze mededeling niet door literatuur ondersteund.

Jelto Drenth, arts

Psychoanalyse en vrouwelijke seksualiteit

A. Fischer, W. van Hoorn, J. Jansz

Meppel: Boom, 1983, 201 pag., f 29,80

In het najaar van 1900 komt 'Dora' bij Freud in behandeling. De achttienjarige, uit een welgesteld milieu afkomstige Dora lijdt aan aanvallen van nerveuze hoest, ademnood en stemverlies. Daarenboven gedraagt ze zich zodanig dat ze haar ouders veel last bezorgd. Ze is onberekenbaar, stuurs, kondigt een zelfmoord aan en valt in onmacht na een ruzie met haar vader. Tegenwoordig zouden wij wellicht zeggen dat Dora een moeilijk opvoedbaar meisje was, maar in 1900 heette dat nog gewoon 'een hysterica'.

Freud krijgt niet de kans om de behandeling van Dora te voltooien. Al na zo'n drie maanden (droom)analyse geeft Dora er de brui aan. Het duurt haar te lang (zoals ik al opmerkte: een moeilijk opvoedbaar meisje).

Freud kan dit maar moeilijk verkroppen. Hij neemt het zichzelf kwalijk dat 'de overdracht' niet is gelukt, beschouwt Dora's afbreken van de behandeling als een wraakactie en schrijft alles op. Zo ontstaat 'Fragment van de analyse van een geval van hysterie' (Freud, 1980).

Een kleine driekwart eeuw later, Freud en Dora zijn inmiddels al dood, schrijft Hélène Cixous het verhaal van Dora en Freud (Cixous, 1973). Een collage van waarheid en – vooral – verduistering. In het verhaal van Cixous laat Dora het er niet bij om eenvoudigweg tegen Freud te zeggen dat ze van verdere behandeling afziet, maar ze grijpt hem bij de keel (!) en onthoofd de vader van de psychoanalyse. Zo wordt Dora tot een symbool van vrouwelijk zelfbewustzijn. Ze rekent definitief af met

de psychoanalyse en bevrijdt daarmee zichzelf uit de kluisters der fallische overheersing.

Dora, van hysterica tot symbool van vrouwelijk zelfbewustzijn; is de geschiedenis van de verhouding tussen feminisme en psychoanalyse ooit treffender samengevat?

Toch lijkt mij dat Cixous te voorbarig (te optimistisch?) is. Uit publikaties van verscheidene feministische auteurs blijkt dat nog allerminst definitief is afgerekend met de psychoanalyse. Integendeel, schrijfsters als Nancy Chodorow en (op andere wijze) Luce Irigaray maken in hun theoretische bouwwerken intensief gebruik van psychoanalytische begrippen. Ook bij rabiate verwerping van alles wat naar Freud ruikt (zoals bij Kate Millet) maakt duidelijk dat de feministische worsteling met de psychoanalyse nog niet is beslist.

'Psychoanalyse en vrouwelijke seksualiteit' is derhalve een actueel boek. De auteurs beschrijven de ontwikkelingen van denkbeelden binnen de psychoanalyse over vrouwelijke seksualiteit en geven een overzicht van de 'stand van zaken' op dit moment.

Het boek begint met een schets van het sociale en culturele klimaat van Wenen rond de eeuwwisseling. Daarna worden Freuds theorieën over de vrouwelijke seksualiteit uiteengezet. Vervolgens komen dan reacties van vrouwelijke psychoanalytici van voor de tweede wereldoorlog aan de orde. Onder meer wordt aandacht besteed aan het debat tussen Karen Horney en Hélène Deutsch. Hoewel er kritiek was op Freuds ideeën over de vrouw (met name van Horney), is het opvallend hoe trouw Freuds vrouwelijke volgelingen hun leermeester waren. Het hoofdstuk draagt als titel: 'Freud en de vrouwen'. De naoorlogse discussie verloopt op dit punt geheel anders; dit hoofdstuk heet dan ook 'De vrouwen en Freud'. De auteurs beperken zich tot de ontwikkelingen in de Verenigde Staten en Frankrijk. Vanuit een beschrijving van de sociale positie van vrouwen en van de vrouwenbeweging in beide landen, worden de voornaamste theoretische stromingen op dit gebied geplaatst. Tot slot wordt de vraag gesteld of Freud nu voorgoed is afgeschreven. De conclusie is dat Freuds ideeën over vrouwelijke seksualiteit nu niet meer geldig zijn. Maar, wel zijn psychoanalytische begrippen noodzakelijk; juist om de onderdrukking van het vrouwelijke te analyseren.

Als tussentijdse balans van de discussie (de strijd?) is het boek geslaagd. Het is de auteurs gelukt om een goede selectie te maken uit de vele reacties op Freud. Daardoor is het voor de lezer(es) geen 'mer à boire' om driekwart eeuw ingewikkelde discussie mee te maken.

Verdienstelijk is ook dat de auteurs de moeite hebben genomen om Freudiaanse ideeën op dit terrein in toegankelijke taal uiteen te zetten. Kernbegrippen, die in heel wat andere verhandelingen zonder uitleg worden ge- en misbruikt, worden niet als bekend verondersteld, doch keurig uitgelegd. Nog een pluspunt is, dat de 'Ideengeschichte' wordt geplaatst binnen een sociaal-culturele en historische context. Hoe belangrijk dat is, wordt duidelijk indien men het verschil in het denken over de psychoanalyse wil verklaren tussen Franse en Amerikaanse feministes.

Mijn kritische noten betreffen het begin en het einde van het boek.

De schets van het Weense leven rond 1900 is heel aardig en boeiend, maar de relatie daarvan met Freuds theorieën komt wat mager uit de verf. Misschien is de invloed van het Weense sociale leven op Freud minder groot dan in dit boek wordt aangenomen. Freud leidde in Wenen immers een betrekkelijk geïsoleerd bestaan en wat hij van het Weense leven zag, waren vooral de 'hysterische' patiënten.

Het boek eindigt met de vaststelling dat bij de huidige ontwikkelingen Freuds theorieën over de vrouwelijke seksualiteit er niet meer aan te pas komen. Als dat beschrijvend bedoeld is, dan vrees ik dat de auteurs, evenals Cixous, wat snel denken dat Freud is overwonnen. Steeds weer blijken de denkbeelden van Freud, als een zevenkoppige draak weer op te duiken.

Eén onthoofding is niet voldoende. Dora heeft dus nog wat te doen.

Literatuur

S. Freud, *Ziektegeschiedenissen 2*. Meppel, Boom, 1980.

H. Cixous, *Portrait du Soleil*. Parijs, Denoël, 1973.

Energie-overdracht en seksuele blokkades

Pieter Langedijk en Agnes van Enkhuizen

Deventer: Uitg. Ankh.-Hermes, Ankertjesreeks nr. 103, 1084, 95 pag.'s, f 9,10

Toelichting vooraf: een groot deel van de inhoud van dit boekje is gebaseerd op de heldervoelende waarnemingen van de tweede auteur (helder voelen is een vorm van wat men 'buitenzintuiglijke' waarneming noemt, vgl. ook helderzien, helderhoren.) Inhoud:

Hfdst. 1. Energieveld en energiecentra, een bespreking van het energieveld dat het fysieke lichaam doordringt en omhult. Een bespreking die in grote lijnen overeenstemt met waarnemingen van andere sensitieven, en ook met waarnemingen die veel 'gewone' mensen kunnen doen wanneer zij zich op hun lichaamsgevoel concentreren.

Hfdst. 2. Emotionele uitstraling (een verdere uitdieping van het bij 1 genoemde, nu ook naar de tussenmenselijke aspecten, bijv. wat er op energieniveau gebeurt wanneer een mens iemand wil claimen, kwaad is op iemand, genegenheid voelt etc.).

Hfdst. 3. Laden en ontladen: een naar mijn smaak erg beknopte bespreking van de zorg die mensen aan hun energiehuishouding kunnen geven.

Hfdst. 4. Wederzijdse beïnvloeding. Voorbeelden van energie-overdracht tussen mensen, de manier waarop onze (onuitgesproken) gedachten en gevoelens een ander kunnen beïnvloeden en vice versa, met name rondom het vrijen.

Hfdst. 5. Orgasme. Een mengeling van inzichten van Lowen, Masters en Johnson, Hite en enkele persoonlijke waarnemingen van de auteurs. Aandacht voor puur genitale vs. totaal lichamelijke, fysieke en/of emotionele orgasmen.

Hfdst. 6. Voorbereiding. Opnieuw: zorg voor het energielichaam, ditmaal vooral als iets wat voorafgaat aan het vrijen. Aandacht voor het uiten van gevoelens als vorm van 'schoonmaken' voor het seksuele samenzijn.

Hfdst. 7. Het vrijen. Gaat vooral over de manier waarop een vrouw tijdens het vrijen de 'negatieve energie' van een man alvast kan afvoeren om te voorkomen dat zij tijdens zijn orgasme die lading in zich krijgt.

Hfdst. 8. Algemene opmerkingen: hierin iets meer – toch nog weinig – aandacht voor het erotisch plezier van de vrouw zelf.

Hfdst. 9. Negatieve gevolgen van seks: gaat uitsluitend over negatieve gevolgen voor de vrouw, wanneer zij tijdens het vrijen meer spanning van haar man overneemt dan zij kan verwerken.

Hfdst. 10. Omgang met elkaar: enkele algemene opmerkingen over het belang van openheid en zichzelf durven zijn in de dagelijkse relatie, en sommige specifieke onderwerpen, zoals seks en zwangerschap (de auteurs stellen zich op het standpunt dat, afhankelijk van het emotioneel klimaat, seks tijdens de zwangerschap soms schadelijk kan zijn).

Hfdst. 11. Het mannelijk en vrouwelijk geslachtsorgaan.

Wie tijdens het lezen van deze inhoudsopgave de haren al te berge zijn gerezen zal dit boekje waarschijnlijk niet hoeven lezen. Lezers die zelf min of meer helder waarnemen of die op grond van hun ervaring een gevoelsmatige affiniteit hebben met begrippen als energie-uitstraling, energie-overdracht, emotioneel orgasme kunnen er misschien iets en misschien veel van opsteken.

Een moeilijkheid met de uitspraken van helderwaarnemende mensen is dat deze – net zoals de

uitspraken van wetenschappers trouwens – voor toebehoorders die onzeker in hun schoenen staan en weinig op hun eigen ervaring durven vertrouwen al snel een aureool van onaantastbaarheid kunnen krijgen. De auteurs lijken zich dit bewust te zijn (keer op keer verwijzen ze naar de noodzaak dat mensen meer in contact komen met hun eigen lichaamsgevoel, en ze geven daar ook praktische tips voor) maar kunnen daarmee m.i. het eerder genoemde risico niet voorkomen. En soms werken ze, vind ik, dat risico sterk in de hand door de ervaring van een cliënt (bijv.: manervaart elektrische schokken bij aanraking vriendin en denkt dat dit een uiting is van sterke verliefdheid) te herinterpreteren ('man en vriendin hebben beide ernstige energieblokkades die de oorzaak zijn van die schokken') zonder in te gaan op het niveau waarop beide percepties 'waar' of correct kunnen zijn (hevige verliefdheid kan, op een bepaalde manier gezien, een kwestie zijn van het bij elkaar 'klikken' of aansluiten en daardoor ook wederzijds in de houdgreep krijgen van specifieke energieblokkades – men denke bijv. aan de door verschillende seksuologen gesignaleerde attractie tussen vaginistische vrouwen en subassertieve mannen).

Met dit laatste voorbeeld wil ik tevens aangeven dat de wereld die door onze 'gewone' zintuigen ervaren wordt en de wereld die 'buitenzintuiglijk' ervaren wordt elkaar meestal doordringen, met elkaar te maken hebben, ook al wordt van verschillende concepten gebruik gemaakt. Lezers die thuis zijn in de seksuologische literatuur zullen in de (overigens rommelig weergegeven) ideeën van Langedijk en Van Enkhuizen raakvlakken vinden met het androgynieconcept uit de psychologie en met enkele van Kaplans inzichten m.b.t. stoornissen in het seksueel verlangen.

Anderzijds wagen de auteurs zich ook aan beschrijvingen van verschijnselen (zoals gedachteoverdracht van de man naar de vrouw tijdens orgasme) die door het gangbare gezonde verstand als lariekoek terzijde geschoven zouden kunnen worden maar die, voor mensen die deze verschijnselen uit persoonlijke ervaring kennen, een zucht van verlichting en herkenning kunnen opleveren. Met de eerder genoemde voorbeholden, met duidelijke aarzeling dus, aanbevolen voor de geïnteresseerde en kritische lezer(es). En: mits u niet al te gevoelig bent voor uitspraken die, vanuit een beperkt persoonlijk perspectief gezien, behoorlijk seksistisch of anderszins normatief zijn. De auteurs zijn naar mijn smaak te scheutig met het gebruik van de uitdrukking 'men moet'. Ik vind dat laatste geen aanbeveling, noch voor wetenschappers noch voor helder waarnemenden. Rigide standpunten (van weerszijden) maken het alleen maar moeilijker voor individuen om een brug te slaan tussen hun persoonlijke en meer transpersoonlijke of transcendente ervaringen, en belemmeren ook de toch al vaak zo moeilijke dialoog tussen zogenaamd 'normalen' en 'paranormalen'.

Omdat het boekje van Langedijk en Van Enkhuizen bij mijn weten het eerste is dat, althans in het Nederlands taalgebied, een buitenzintuiglijke waarneming van het erotisch gebeuren beschrijft, en vanwege mijn privé-overtuiging dat we ook op het gebied van seksualiteit veel via deze wijze van waarnemen zouden kunnen leren: het voordeel van de twijfel voor deze spoorzoekers.

Gerda de Bruijn, sociaal seksuologe

Ontmaskering van de homo-identiteit

Maurice van Lieshout (samenstelling)

's-Gravenhage: De Woelrat, 1984, 105 pag., f 17,50

Eerste recensie

Sinds 1978 ontwikkelt zich aan de Nederlandse universiteiten het specialisme 'homostudies'. Deze wetenschappelijke vernieuwing vindt vooral plaats op het terrein van geschiedenis en sociologie,

dus buiten traditioneel seksuologische disciplines als geneeskunde en psychologie. Zoals bij elke wetenschappelijke verschuiving gaat de presentatie van de nieuwe richting gepaard met heftige debatten en misverstanden. Naast meer klinisch natuurwetenschappelijke visies op homoseksualiteit – chromosomen, hormonen, geaardheid, hersenkronkel – is binnen homostudies aandacht gekomen voor kritische, menswetenschappelijke zienswijzes, volgens welke de homoseksueel en de homoseksualiteit als sociaal-culturele resultaten van de negentiende eeuw te beschouwen zijn. Deze laatste richting binnen homostudies, de zogenaamde Amsterdamse school, is sterk beïnvloed door een historisch-interactionistische geschiedfilosofie (Foucault, 1976, 1984; Weeks, 1981; Plummer, 1975, 1981). De bundel *Ontmaskering van de homo-identiteit* is een bondige en heldere Nederlandse samenvatting van het moderne denken over verhoudingen onder mannen in de internationale homobeweging. De kern van het verhaal ligt in de opvatting dat het besef van homoseksualiteit telkens en overal nauw samenhangt met maatschappelijke ontwikkelingen en minder met een 'menselijke natuur'. Anthropologische studies over mannelijke initiatie bij de Papoea's en over pederastie in de Griekse mythologie stemmen overeen met een dergelijke visie (Herdt, 1982; Sergent, 1984). Het zijn ken- en ervaringsmanieren van mannenrelaties, die radicaal verschillen van de in het westen uitgedokterde idee van de homoseksueel en homoseksualiteit (met interessante perspectieven voor de pedofilie-discussie).

De opvatting van de uitdoktering is in de bundel *Ontmaskering* uitgewerkt voor flickeridentiteit; en dat maakt nieuwsgierig naar een uitwerking voor het hele seksdebat. In dit boek komt duidelijk naar voren, dat ook het besef van seksualiteit een overblijfsel van de negentiende eeuw is, een specifiek modern-westerse ken- en ervaringsmanier met alle wetenschappelijke oogkleppen, vanden, zoals over 'libido', 'relaties', 'voortplanting', 'geaardheden', 'gender'. Het moderne seksuele denken en doen gaat terug op biologische tradities in de geneeskunde en op seksueel-politieke hervormingsbewegingen, die beide ternauwernood een eeuw oud zijn (Moll, 1897). De seksuologie verdient het, dat haar beoefenaars die bepaalde maatschappelijke en sociaal-semiotische achtergronden in aanmerking nemen teneinde te vermijden dat sociale betekenisgevingen aangezien worden voor biologische eigenaardigheden.

De aanpak in dit boekje geeft alle aanleiding de ontmaskering van de homo-identiteit te laten volgen door een verdere ontcijfering van het seksuele braille-schrift: seksuologie en sociologie zullen er wel bij varen.

Gert Hekman, socioloog

Literatuur

- M. Foucault: *Histoire de la sexualité*, 1. *La volonté de savoir*, Parijs, 1976, 2. *L'usage des plaisirs* en 3. *Le souci de soi*, beide Parijs 1984; J. Weeks: *Sex, politics and society*, Londen, 1981; K. Plummer: *Sexual stigma*, Londen 1975; id. (ed): *The making of the modern homosexual*, Londen, 1981.
- G. Herdt, *Rituals of manhood. Male initiation in Papua New Guinea*, Berkeley, 1982; B. Sergent: *L'homosexualité dans la mythologie grecque*, Parijs, 1984.
- A. Moll: *Untersuchungen über die Libido sexualis*, Berlijn 1897; begin van de seksuele hervormingsbeweging in Nederland, de oprichting van de *Nederlandse Vereniging tegen de Prostitutie* (1878).

Tweede recensie

De onlangs overleden Franse filosoof Michel Foucault schreef in 1976 het eerste deel van een ge-

schiedenis van de seksualiteit. Het opmerkelijke van dit werk is dat het eigenlijk geen historische studie is. Foucault vertelde betrekkelijk weinig feiten die nog niet bekend waren. Nieuw was zijn visie op die feiten. Tot 1976 waren de schaarse studies over seksualiteit in het verleden uitgegaan van de onderdrukingshypothese. Daarin wordt het beeld gehanteerd van een in wezen seksueel vrije mens die door de regels die in de samenleving gelden gedwongen wordt die vrijheid op te geven. De samenleving is repressief. Ze maakt het seksuele gedrag sociaal onzichtbaar terwijl op individueel vlak (Freud) de libidineuze strevingen on- en onderbewust tot expressie komen. Foucault vocht dit beeld aan. Hij meent dat in de pre-victoriaanse periode en daarna juist steeds meer over seks werd gesproken. Het werd niet weggemoffeld, in allerlei variaties werd gezegd wat seks was, welke vormen het aannam enzovoort. Aan dit praten over seks nam iedereen deel, het was niet zo dat de 'maatschappij' mensen onderdrukte. Al pratend gaf *iedereen* vorm aan de seksualiteit. Seks werd op grote schaal geproduceerd. Een van die produkten was 'de moderne homoseksueel', een man of vrouw die zich van nature slechts aangetrokken voelde tot seksegenoten. Zo'n mens had iets aparts, bijvoorbeeld een vrouwelijke ziel in een mannelijk lichaam, maar dat was slechts één mogelijkheid, de vele theorieën over homoseksualiteit (een woord dat vanaf 1870 opgang begon te maken) werkten verschillende varianten uit. Hoe dan ook, er ontstond een idee. De wereld was te verdelen in heteroseksuelen en homoseksuelen. Nu volgt een dilemma. Homoseksueel gedrag was namelijk maatschappelijk getaboeïseerd, het mocht gewoon niet voorkomen. Mensen die met seksegenoten (wilden) vrijen, stonden voor een keus. Moesten ze hun gedrag verborgen houden, met alle problemen als moeilijke partnerkeuze, juridische en medische sancties ontlopen, kans op chantage, verlies van maatschappelijke status? Of moesten ze naar buiten treden en voor hun rechten opkomen. Dan waren ze gedwongen mee te doen aan het spreken over homoseksualiteit, ze moesten er vorm aan geven en vaak was dit dan een vorm die maatschappelijk acceptabel moest zijn. De mannelijke homoseksueel bijvoorbeeld was niet vrouwelijk, viel niet op jonge jongens, was gericht op duurzame seksuele relaties. Hij was kortom gewoon hetzelfde als de heteroseksuele man. Foucault suggereerde dat o.a. in de homobeweging voor deze strategie gekozen werd, waardoor een bepaalde homoseksuele identiteit geconstrueerd werd. Allerlei bestaande varianten die niet in dit beeld pasten werden onder de tafel gewerkt, ook door homo's zelf.

Foucault keert zich tegen de homo-identiteit, 'ontmaskert' die in zekere zin, maar blijft vaag over de strategie die dan wel gevolgd moet worden. Hij ziet zich meer als een denker die bestaande vooroordelen, bijvoorbeeld over repressie, bespreekbaar maakt, het is hem niet te doen om een sluitend filosofisch kader of een sluitende politieke strategie.

Zijn Nederlandse leerlingen, die een aantal opstellen hebben geschreven over de ontmaskering van de homo-identiteit, hebben over het algemeen beduidend minder twijfels. Wat bij Foucault een hypothese is wordt bij hen een stellige overtuiging. Ze storten zich in de discussie over homoseksualiteit en alle andere gesprekspartners blijken het fout te hebben, artsen, psychiaters, pastores en maatschappelijk werkers, ongeacht of ze links, rechts of a-politiek zijn.

En passant krijgen ook het marxisme, het humanisme en het feminisme vegen uit de pan. Terwijl de psychoanalyse ondergraven wordt met stellingen van Deleuze, Guattari en Hocquenghem, schrijvers die voornamelijk de verdienste hebben nog duisterder te zijn dan de leer die zij aanvallen en die eindigen met een salon-anarchisme dat gekenmerkt wordt door woordenbrij. Lust, lichaam, vriendschap, plezier dat is wat rest en hoewel ik me daar zeer aangename zaken bij voorstel blijven in deze opstellen zulke verschijnselen verder onbesproken. Als lezer krijg je toch het gevoel na de ontmaskering van de homo-identiteit met een zak wind te blijven zitten.

Waar ligt dat aan? Ik denk dat het belangrijkste is dat al deze schrijvers willen bewijzen dat Foucault

gelijk heeft, waarmee ze hun leermeester een uitermate slechte dienst bewijzen.

1. Foucaults opvatting over de identiteit die na het 'uitvinden' van het woord homoseksueel is ontstaan, is makkelijk te weerleggen. Lang voor 1870 bestonden er al subculturen met een specifiek jargon, specifieke interactiepatronen en exclusieve homo-preferenties. De homo-identiteit is niet door het woord homoseksueel ontstaan. Ze bestond al lang maar is door historici zorgvuldig genegeerd (niet door hen alleen).

Ook antropologisch onderzoek van meer recente datum had de schrijvers kunnen leren, dat ook zonder het woord homoseksueel, overal ter wereld mensen zich ervaren als overwegend of exclusief aangetrokken tot seksegenoten en hiernaar handelen.

2. Foucault en zijn Nederlandse leerlingen willen niets van de repressiehypothese weten. Mij best maar het wordt wel opvallend dat bijvoorbeeld in deze ontmaskering met geen woord gerept wordt over de twee grote oorlogen die Europa in de periode 1870 – tot nu hebben geteisterd, periodes waarin elke vorm van homoseksualiteit systematisch en structureel werd onderdrukt respectievelijk bij ontdekking geëlimineerd.

3. Foucault is behalve filosoof ook Fransman. Nu is Frankrijk ten aanzien van seks een buitengewoon burgerlijk land. Recente onderzoeken over seksueel gedrag en opvattingen tonen aan dat de situatie in Frankrijk zo ongeveer te vergelijken is met Nederland anno 1965. Voor homoseksuelen is het daar beter om in de kast te blijven of, wat Foucault doet, een theorie te schrijven waarin de feitelijke repressie van homoseksualiteit niet ter sprake komt. De maatschappelijke factoren die m.i. Foucaults denken over seksualiteit mede bepalen blijven in dit boek onbesproken.

Met de hier besproken punten is niet gezegd dat Foucaults opvattingen over de seksualiteit in het algemeen en die van de homoseksualiteit in het bijzonder volstekte nonsens zijn. Ik vind een aantal van zijn ideeën heel constructief en inspirerend. Er wordt zoveel onzin beweerd over homoseksualiteit en het is zinnig om geanalyseerd te zien hoe iedereen aan die onzin meedoet, ook degenen die zogenaamd tolerant en ruimdenkend de homo als medemens accepteren en zij, die hun homoseksualiteit 'aanvaard' hebben. Tegelijkertijd moet erkend worden dat hij een bijzonder eenzijdig beeld geeft van de geschiedenis en wel een zeer selectief te werk gaat bij de presentatie van de feiten.

Deze bundel zou er bij gewonnen hebben als ook meer kritische adepten aan het woord waren gekomen, die Foucault niet als eindpunt maar als start van hun denken en handelen nemen. En als het even kan graag in een taal die toegankelijker en minder elitair is, want voor de meeste opstellen geldt dat ze in een loodzwaar jargon gesteld zijn. Wat meer lust, lichaam en plezier zou welkom zijn, want als er iets duidelijk wordt in dit zoveelste verhoog over homoseksualiteit, echt leuk schijnt het nooit te zijn. Hopelijk weten de meeste lezers met eigen ervaring wel beter.

Lex van Naerssen, psycholoog

The theory and practice of homosexuality

John Hart, Diane Richardson, e.a.

Londen: Routledge en Kegan Paul, 1981, 206 pag.

Dit boek – door Engelse deskundigen geschreven vanuit de Engelse situatie – richt zich in eerste instantie naar de talloze werk(st)ers in de gezondheidssector. Het bestaat uit drie grote delen: 1. Theorie en praktijk; 2. Identiteiten en levensstijlen; 3. Praktische problemen.

In alle bijdragen breken de auteurs enerzijds met de nog vaak verbreide mening dat homoseksualiteit een stoornis is, en anderzijds met deterministische benaderingen (bijvoorbeeld homosek-

sualiteit is hormonaal bepaald) ter verklaring van homoseksualiteit.

Daartegenover menen de auteurs terecht dat een homoseksuele levensstijl en identiteit positief zijn. Daarom opteren ze voor de term 'gay' boven 'homosexual'. Verder wordt vanuit een interactionistische benadering de nadruk gelegd op de vraag: hoe leren, behouden en ontplooiën sommige mensen een homoseksuele levensstijl en identiteit.

In het eerste deel wordt een kritisch overzicht gegeven van de belangrijkste theoretische verklaringsmodellen van homoseksualiteit (hoofdstuk 1) en van de implicaties hiervan voor de praktijk (hoofdstuk 2). Hoofdstuk 1 – dat soms nogal verward is – is vrij degelijk, ondanks de belangrijke tekortkoming dat veel te weinig aandacht besteed wordt aan sociaalpsychologische en sociologische benaderingen. Dat laatste waarschijnlijk om al te grote overlapping met deel twee te voorkomen. Hoofdstuk 2 is echter veel te lang en brengt erg weinig nieuws. Het ware veel beter geweest deze beide eerste hoofdstukken tot één geheel samen te voegen.

Deel twee is een exploratie van de wetenschappelijke benadering die deze groep Engelse deskundigen voorstaat ter bestudering van homoseksualiteit. Met name 'to consider sexual acts within their social and cultural context, and the particular meanings of such acts for the individual' (p. 71).

In hoofdstuk 3 stellen Richardson en Hart zich de vraag: hoe komt een persoon ertoe zich homoseksueel te noemen, en hoe behoudt hij/zij al dan niet zulk een identiteit. Hierbij zetten ze zich scherp af tegen die deskundigen die menen dat de seksuele preferentie van een persoon reeds op zeer jonge leeftijd wordt vastgelegd. De nadruk op de complexiteit van een homoseksuele ontwikkeling/ontplooiing, en op de voordelen en verschillen van een interactionistische aanpak ten opzichte van meer traditionele benaderingen is zeker terecht, maar lijkt veel op het intrappen van een open deur. Het is immers merkwaardig hoe vaag en oppervlakkig dit proces van homoseksuele identiteitsvorming en -ontplooiing behandeld wordt. Tevens is het onbegrijpelijk dat er zowat geen aandacht is voor het werk van anderen (bijvoorbeeld Warren en Ponsel), dat zich binnen ditzelfde interactionistisch perspectief situeert. Kortom, eerder een zwak hoofdstuk.

Uit een heel ander vaatje tapt Plummer. In een heldere stijl besteedt hij aandacht aan de wijze waarop mannen 'gay' worden. Hiertoe wordt het proces van homoseksueel worden belicht vanuit drie perspectieven: 1. ontologische: wat is 'gay' en 'homosexual'; 2. cultuur-historisch: hier bestudeert men de wijze waarop specifieke historische en culturele omstandigheden de beleving en vormgeving van homoseksualiteit kleuren; 3. een levenslopperspectief: welke levenscrisissen zijn inherent aan het homoseksueel worden en blijven.

Tenslotte sluit Plummer zijn bijdrage af met een beschouwing over voor- en nadelen van het etiketteren van zichzelf of anderen als homo of hetero. Dit hoofdstuk is het enige dat ik zonder meer kan aanbevelen.

Waar Plummer zijn aandacht op de man richtte, focust Richardson op 'lesbische identiteiten'. Nadat enkele mythen over lesbiennes besproken zijn, komen het coming-outproces en de lesbische subcultuur aan bod. Ofschoon dit hoofdstuk vlot geschreven en leuk om te lezen is, blijft het toch erg oppervlakkig.

In het derde deel wordt in korte informatieve hoofdstukjes ingegaan op een aantal mogelijke probleemgebieden. Het beste vond ik hier 'The legal problems of homosexuals' en 'Young gays'.

Terugblikkend op het geheel dient gezegd dat dit boek zijn theoretische pretentie, namelijk een nieuw interactionistisch model ter verklaring van homoseksuele/heteroseksuele identiteitsvorming of -ontplooiing, zeker niet waarmaakt. Het blijft veelal bij het beklemtonen van het interactionistisch perspectief, maar een procesmatige uitwerking ervan laat nog (ver) op zich wachten.

Ofschoon het boek niet onaardig is om te lezen, blijft het grotendeels oppervlakkig en brengt het

weinig nieuws. Toch kan het door gezondheidswerk(st)ers gebruikt worden als een goede, maar aanvulling behoevende inleiding.

Luk Gijs, psycholoog

Interactionele probleemoplossingsvragenlijst (IPOV)

A. Lange

Deventer: Van Loghum Slaterus, 1984, 46 pag. (+ scoreboekje en mal), f 45

Lange stelt hier een schaal voor 'ter vaststelling van de mate waarin paren in staat zijn hun interactionele problemen op te lossen'. De vragenlijst kan van nut zijn: 1e. klinisch, om na te gaan hoe goed of hoe slecht het met een paar gesteld is; 2e. voor evaluatie-onderzoek van PRT; en 3e. voor theoretisch onderzoek.

De vragenlijst werd op voorbeeldige wijze geconstrueerd, uitgaande van vijf fasen van *problem solving*: de algemene oriëntatie, de probleemomschrijving, de ontwikkeling van keuzemogelijkheden, de keuze van de oplossing en de evaluatie. Het instrument werd genormeerd (op de Nederlandse populatie), gevalideerd en onderworpen aan item- en clusteranalyses. De betrouwbaarheid is: (alpha) voor mannen .86, voor vrouwen .88 en voor paren .90. Verder wordt in de brochure iets meer ingegaan op het probleemoplossend vermogen in subgroepen in de populatie. Het blijkt bijvoorbeeld dat paren met thuiswonende kinderen een geringer probleemoplossend vermogen hebben op deze IPOV en dat naarmate men langer samenwoont, het probleemoplossend vermogen afneemt (tenminste voor zover dit 'toegegeven' wordt op deze IPOV). De representativiteit (600 paren op 3 053 personen) van de steekproef wordt dan besproken. Er blijkt een zekere onderverte-genwoordiging van lagere klassen en opleidingsniveaus.

De schaal zelf omvat zeventien items en wordt vervolledigd door vier satisfactie-items en achttien vragen om informatie. Als voorbeeld een item: '(21) In een ruzie raken wij vaak verwickeld in een discussie over wie gelijk heeft'. Men heeft dan vijf antwoordkeuzen gaande van 'precies op ons van toepassing' tot 'helemaal niet op ons van toepassing'.

Deze IPOV blijkt over de hele lijn een goed instrument te zijn, dat naar onze ervaring gemakkelijk kan worden afgenomen.

Enkele kritische bedenkingen. Er wordt een grote selectie doorgevoerd in de populatie als men slechts die paren in aanmerking neemt voor normering e.d. waarvan beide partners de vragenlijst hebben ingevuld! Dit wordt in de tekst onvoldoende beklemtoond. Verder lijkt het ons dat de tekst wellicht toch een onrechtstreekse maat zou kunnen zijn voor relatiesatisfactie, en daar bestaan ook instrumenten voor. (Zo bijvoorbeeld onze aanpassing en normering van de Locke-Wallace in Vlaanderen.) Een derde kritische bedenking volgt uit de vergelijking tussen deze vragenlijst (op meta-niveau: hoe lossen we op?) en de vorige Relatievraaglijsten van Lange en VanderHart. De vorige lijst bood meteen ook concrete ingangspoorten en werkdomeinen voor de PRT. Dit is met deze lijst veel minder het geval. Tot slot blijft het voor ons toch nog een probleem hoe het 'echte' probleemoplossend vermogen zich verhoudt tot het 'uitgedrukte probleemoplossend vermogen' met alle invloeden van sociale wenselijkheid e.d. vandien?

Alfons Vansteenwegen, psychotherapeut

Annotaties over 'Mannen en Emancipatie'

Bergh, F. van den, en K. Klumpers (red.), Man, man: praten, voelen, emanciperen. Amsterdam, Van Gennep, 1981, 230 blz.

Mannen-emancipatie is een verschijnsel dat om zich heen grijpt. Alleen in Nederland zijn er al meer dan honderd mannenpraatgroepen en rond dertig MRT (mannen radicale therapie-)groepen. Her en der worden mannencafé's begonnen en 'Mannentaal' is al lang niet meer het enige mannen-tijdschrift.

Wat willen die mannen precies? Vaak weten ze het zelf niet, tenminste niet glashelder (een chaotische fase, waarin elke zekerheid wankelt, lijkt haast onontkoombaar). Gemeenschappelijk hebben ze in ieder geval hun verzet tegen de traditionele opvoeding tot 'het verschijnsel man'. Ze doen vaak niet meer mee aan de jacht op geld en status en ze weigeren hun 'zachte' gevoelens te onderdrukken. Ze zetten, vaak in antwoord op kritiek van zelfbewuste vrouwen, de geijkte man-vrouw patronen op de helling om te komen tot een taak- en lustverdeling die zo veel mogelijk aan ieders individuele wensen tegemoet komt. In deze bundel wordt een aantal fundamentele vragen over mannen-emancipatie helder geformuleerd en besproken. In alle artikelen neemt de persoonlijke ervaring een belangrijke plaats in.

Beusekom-Fretz, G. van, De komende en de gaande man; vrolijke en lastige kanten van mannen-emancipatie. Deventer, Van Loghum Slaterus, 1976, 92 pag., (Leven en welzijn).

Een persoonlijk verhaal over de bevrijding van de individuele mens uit een dwangmatige eenheids-cultuur. In dit geval gaat het vooral om de ontdekkingen van een man in de mannenemancipatiebeweging. Onderwerpen zijn o.a. relaties, seksualiteit en mannenpraatgroepen.

Bruijn, G. de, Mannen in beweging? Zeist, NISSO, 1984, 67 pag., (NISSO studies).

Eind 1982, begin 1983 kwam in Utrecht een dertigtal mensen bijeen om met elkaar te praten over verschillende veranderingen in de manier waarop mensen samen leven. Over het thema individualisering, vrouwenemancipatie, alleen wonen, de toename van vrije tijd, seksuele liberalisering. De mensen die aan deze 'Gespreksgroep perspectieven' deelnamen waren beleidsvoerders, veldwerkers en onderzoekers. En enkele van deze mensen schreven naar aanleiding van deze gespreksgroep een aantal artikelen dat gebundeld werd in de NISSO-studie 'Samen-leven in onzekerheid'. Het onderwerp van dit boekje was oorspronkelijk bedoeld als bijdrage voor die bundel maar wordt hierbij apart uitgegeven.

In dit boekje wordt gezocht naar een opzet tot denken over het thema mannen in intieme relaties. De golf van vrouwenemancipatie die in de zeventiger jaren door de samenleving trok heeft nogal wat gevolgen gehad. Gevolgen voor mannen ook, problemen soms.

Chesler, P., About men. Londen, Women's Press, 1978, 281 pag.

This book deals with the psychosexual basis of male personality from four different points of view: mytho-poetic, visual, autobiographical, and more traditional psychological or psychoanalytic.

It's about men, about the patriarchal society they have created and which they struggle to sustain. About men's fear of each other, for men are the deadliest killers of men on earth. About men's uneasy dependence on women for 'human' warmth and their longing for male love and protection. About a culture built on separatist all-male control of religious, military, economic and political institutions: psychologically speaking, a homosexual culture. About 'womb envy' which drives men to name their mother of creation 'God the Father'. About the emotions of rage, outrage, jealousy and shame — toward more powerful men — which are laid to ABOUT MEN draws on mythology, art, history and life.

Contents:

1. Male images: reflections of Eden:
Fathers and sons; womb-less men; mothers and sons; phallic sexuality, brothers.
2. Male realities: autobiographical portraits:
The first man: my father: my first husband; men at school, in New York City, at work, at home.
3. An essay about men:
Fathers and sons; the Oedipal drama; on having a penis; talking to men about sex; pornography and other male sexual fantasies; brotherhood; epilogue.

Gittelson, N., *De gesjeesde man; mannen en het feminisme*. Amsterdam etc., Elsevier, 1979, 262 pag., Oorspr. titel en uitg.: Dominus, 1978, (Heksentoer).

Is het feminisme een tweesnijdend zwaard? Heeft het wapen zich gekeerd tegen haar maaksters? Zijn de feministen hun doel voorbijgestreeft?

Het was de droom van het feminisme dat wanneer de mannelijke dominantie van de samenleving voorbij zou zijn mannen en vrouwen elkaar zouden terugvinden in een nieuwe, gelukkige relatie – als gelijken. Maar die kant lijkt het tot dusver niet op te gaan. De mannen voelen zich geconfronteerd met tegenstrijdige verwijten – aan de ene kant dat zij de overheersers en onderdrukkers van hun vrouwen zijn en aan de andere kant dat zij in seksuele en andere opzichten te kort schieten. Het gevolg is dat steeds meer van hen het laten afweten.

N. Gittelson heeft gesproken met honderden mannen uit alle delen van de VS en Europa. De mannen met wie zij heeft gesproken zijn opstandig, gekrenkt, ongerust, in de war of ten prooi aan misnoedigheid. Zij lijken van hun vrouwen af te groeien in plaats van naar hen toe.

Seksuele moeilijkheden lijken veelal de voornaamste aanleiding te zijn. Het is alsof een gevoel van overwicht voor veel mannen onmisbaar is om seksueel behoorlijk te kunnen functioneren. Als zij dat gevoel kwijt zijn ontstaan er moeilijkheden, die er soms toe leiden dat zij alle belangstelling verliezen – voor hun partner of zelfs voor de hele seksualiteit.

Het verschijnsel doet zich nu voor dat de meer inschikkelijke mannen, die hun best hebben gedaan zich aan te passen aan de veranderde omstandigheden, hun huwelijk op de klippen zien lopen, terwijl de huwelijken van het traditionele type, met een autoritaire man die de emancipatie aan zijn laars lapt, door de feministische revolutie onaangetaast zijn gebleven. Wat is daar aan te doen?

Mannenlijn; overzicht 1982, Amsterdam, *Mannenlijn*, 1983, 31 pag.

De *Mannenlijn*, een luister- en informatielijn door en voor mannen, is in maart 1980 opgericht vanuit het Amsterdamse mannencafé. Bezoekers van dit café vonden dat de mannenemancipatie te beperkt bleef tot enige grote steden en wilden meer bekendheid geven aan wat mannenemancipatie inhield. Hiermee zijn ze nog steeds bezig. Al snel werden ze ook geconfronteerd met mannen, die niet zozeer met emancipatie bezig waren, maar die wel met een andere man over mannenproblemen wilden praten. Op deze onverwachte ontwikkeling hebben ze ingespeeld. Ze zijn nu een telefonische dienst voor en door mannen, die willen praten over emancipatie of over (mannen)problemen.

'Overzicht 1982' geeft een indruk van waar de mannenlijners in 1982 mee bezig zijn geweest, waarover ze gebeld zijn, hoe de pers over hen schreef, hoe de mannenlijners denken over hun dienstverlening en hoe ze 1983 zien.

Inhoud:

- inleiding
- overzicht van de telefoongesprekken
- over de inhoud van de telefoongesprekken

- mannenlijn en emancipatie
- perspectief 1983
- gestandaardiseerd gespreksformulier
- mannenlijn in de schrijvende pers.

Oskamp, A., Man en macht; 11 gesprekken met mannen over seksualiteit en relaties. Amsterdam, Van Gennep, 1980, 170 pag.

Oskamp sprak met een aantal mannen van verschillende leeftijden, beroepen, leefwijze en seksuele geaardheid over gevoelens, verlangens, dromen en frustraties.

Robinson, P., What liberated males do, Psychology Today, 15, 1981, 7, p. 81-84.

Highly critical evaluation of 'The Hite report on male sexuality'. It is maintained that as a source of information it is virtually useless, that it is a book not to be taken seriously, and that it is actually a sex book pretending to be a sex study.

Rubin, L.B., Intieme vreemden. Baarn, Ambo, 1983, 222 pag.

Rubins redenering is, dat de grote maatschappelijke veranderingen van onze tijd ons allen raken. De vooruitgang op medisch-technisch gebied die ons een langere levensduur heeft bezorgd, valt samen met technologische veranderingen in de wereld van het werk die haast vereisen dat we nieuwe manieren vinden om ermee te leven. Onze klassepositie zal bepalen hoe wij deze veranderingen benaderen, en maar al te vaak de voor ons bereikbare mogelijkheden beperken. Maar de gevolgen van de veranderingen zelf, en de nieuwe aspiraties die ze in hun kielzog meevoeren, worden in alle klassen en etnische groepen gevoeld.

Wie om zich heen kijkt, 'kan overal zien dat het verlangen naar iets anders in onze relaties' diepgaand en wijdverbreid is in alle klassen, ethnische groepen en (westerse) landen. De vraag die de rode draad van dit boek vormde, was: 'Hoe komt het dan, dat veranderingen daarin zo moeilijk verlopen?'

Inhoud:

1. De veranderende droom; 2. Nieuwe rollen, nieuwe regels; 3. Het kind is ons; 4. De dans van toenadering en afweer; 5. Het seksuele dilemma; 6. Naar een nieuwe definitie van afhankelijkheid; 7. Liefde, werk en identiteit; 8. Samen de kinderen opvoeden; 9. Mensen in ontwikkeling.

Rubin, L.B., Pijn en moeite; hoe arbeidersgezinnen leven. Baarn, Ambo, 1976, 238 pag. Oorspronkelijke titel: 'Worlds of pain'.

Dit boek gaat over de situatie van arbeidersgezinnen in Amerika. Het gaat hen niet goed in het land der welvaart. Rubin is dit nagegaan en ze vertelt van de jeugd van deze mannen en vrouwen, hun vaak gedwongen huwelijk, hun huwelijksleven waar de veelgeprezen seksuele bevrijding nauwelijks doordrong, hun geestdodende dagtaak. In 50 interviews laat ze daarbij de ontgoochelden zelf aan het woord.

Soest, M. van, en A. Meulenbelt, Mannen, wat is er met jullie gebeurd? Amsterdam, Sara, 1984, 317 pag.

Interviews met mannen door twee vrouwen. De schrijfsters hebben geen doorsnee van de Nederlandse mannelijke bevolking aan het woord willen laten, maar mannen die door hun eigen geschiedenis al gevoelig waren voor wat er met vrouwen en mannen gebeurde, anderen die niets in de gaten hadden tot de vrouwenbeweging losbrandde en ze een stevige optater kregen, maar allemaal mannen die er iets mee hebben gedaan, die zijn gaan nadenken, over zichzelf, over hun relaties, over hun positie als man.

Solomon, K., en N.B. Levy (eds.), *Men in transition; theory and therapy*. Londen etc., Plenum, 1982, XIV, 503 pag.

Contents:

Introduction – J. Money; 1. Gender-role conflict and strain in men's lives – J.M. O'Neil; 2. The masculine gender role – K. Solomon; 3. Psychoanalytic-developmentaltheory and the development of male gender identity – M.R. Wong; 4. Androgyny – J. Boles and C. Tatro; 5. Male inexpressiveness – J.O. Balswick; 6. The effect of changing sex roles on male homosexuals – J.L. Morton; 7. Sexual functioning in relation to the changing roles of men – R.E. Gould; 8. Dual careers and changing male roles – Th. Nadelson en C. Nadelson; 9. The 'abandoned husband' – E. Halle; 10. Postparental fathers in distress – R.A. Lewis en C.L. Roberts; 11. The older man – K. Solomon; 12. Where have all the heroes gone? – W. Lederer en A. Botwin; 13. Individual psychotherapy and changing masculine roles – K. Solomon; 14. Men's groups – T.S. Stein; 15. Clinical behavior therapy and the male sex role – M.R. Goldfried en J.M. Friedman; 16. Male inexpressiveness – D.A. Dosser; 17. The female therapist in relation to male roles – T. Bernardez; 18. Epilogue – R.L. Grant; 19. Counterepilogue – W. Lederer.

Stolk, Bram van, *Verlaten mannen: angsten, eigenwaarde en inschikking*. Maandblad v. Geestelijke Volksgezondheid, 39, 1984, 7/8, p. 755-784.

Dit artikel gaat over de eerste reacties van 23 mannen op het vertrek van hun vrouw of vaste vriendin en over hetgeen dat verder bij hen losmaakte. Op vier uitzonderingen na waren ze als arbeider werkzaam of werkzaam geweest. Hun vrouwen waren opgenomen op de afdeling crisisopvang van een tehuis voor moeders en kinderen. De mannen bleken hun gevoel van eigenwaarde vooral te ontleneren aan prestaties buiten de deur – meestal in hun werk, soms elders – en pas in de tweede plaats aan hun relatie met hun vrouw en kinderen. Door weg te lopen dwongen de vrouwen hun man tot reageren. Veel van deze mannen leken weinig tot inschikken bereid of in staat en waren ten prooi aan verlatings- en verloederingsangst. Gezichtsverlies en de angst ervoor als emotie en drijvende kracht van mensen verdient meer aandacht van sociologen, psychologen en hulpverleners.

Tognoli, J., *Male friendship and intimacy across the life span*. Family Relations, 29, 1980, 3, p. 273-279.

Although it has been assumed that the greatest friendships are those among men there is some empirical evidence to the contrary. In this article the antecedents of male friendships are traced and solutions are suggested for reversing the alienation among men.

Tolson, A., *De grenzen van de mannelijkheid; theorie en ervaringen van de bevrijding van de man*. Amsterdam, Van Gennep, 1980, 132 pag. Oorspr. titel en uitg.: *The limits of masculinity*, 1978.

Met het opkomen van een nieuw feministisch bewustzijn is het klassieke mannelijkheidsbeeld fundamenteel aangetast. Voor veel mannen betekent dat een uitdaging. Ook voor Tolson. In zijn boek gaat hij uit van het besef dat mannen individueel een prijs betalen voor hun fundamentele dominantie. Tolson gaat na hoe mannen leren zich te gedragen naar een vastomlijnd beeld, waardoor ze opgesloten raken in denk- en gedragspatronen die in hun persoonlijk leven volstrekt niet functioneel zijn. Dat blijkt onmiddellijk in mannenpraatgroepen waar Tolson veel aan ontleent.

Een directe lijn van de persoonlijke ervaring naar een emancipatorische strategie is er weliswaar niet, maar mannen kunnen wel op basis van hun ervaringen samenwerken in hun streven naar een niet-seksistische maatschappij.